

Angela Vode, upornica in arestantka

Tekst: **Biserka Karneža Cerjak** Foto: RTV Slovenija, STA, Biserka Karneža Cerjak
biserka.karnezacerjak@revija-reporter.si

Zgodba o Angeli Vode je pripoved o ženski, ki je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja hotela spreminjati svet kot feministka in komunistka, a je kasneje razočarana ugotovila, da bi bilo veliko bolje, če bi namesto o spolu in usodi raje pisala o značaju in usodi. Razmišljanja o minuli življenjski poti ter o čutu za pravico in resnico, je opisala v spominih. Dolgo so bili skriti v župnišču svetega Jakoba v Ljubljani, vse dokler jih ni zbrala in uredila publicistka Alenka Puhar ter skupaj z režiserko Majo Weiss in Ano Lasić napisala scenarij za film *Angela Vode, skriti spomin*.

Dokončno spoznanje o otroškem upornem duhu Angele Vode.

Zapuščina Angele Vode, shranjena v Šolskem muzeju.

Njen v otroštvu izoblikovani uporniški značaj se je izrazito pokazal v prelomnih trenutkih njenega življenja. Zanj je bilo zagotovo odločilno leto 1939, ko je bil 23. avgusta podpisan pakt med Ribbentropom in Molotovom, pogodba med Stalinom in Hitlerjem. Angela Vode je njuno pogodbo v spominih označila kot »nedvomno sokrivko druge svetovne vojne«, saj je bila znamenje za Hitlerjev napad na Poljsko: »Ta pakt ni bil samo nemoralen, to je bil pristno boljševiški cinizem, vreden Stalinovega pobratima Hitlerja.« Ob tem je zanimiva zlasti njena ocena ravnanja slovenskih komunistov ob podpisu tega pakta. Ti so takoj po podpisu začeli opozarjati, da je vsaka propaganda proti Hitlerju prepovedana, v duhu Kominterne pa so celo zagovarjali Nemčijo, saj naj bi se le branila pred zahodnimi imperialisti: »Spominjam se ene teh propagandistk (Ada Krivic Dequal), ki je govorila ženskam, da je nacizem samo prestopnja komunizma, v katerega da preha-ja Hitlerjeva Nemčija.«

Senca prve ministric

Kljub takšnim do nacistov in fašistov naklonjenih stališč, je Angela Vode paktu še naprej odločno nasprotovala, na njeno vprašanje vodilnim komunistom, v čem se je fašizem toliko spremenil, da ga more komunist zagovarjati, pa je dobila odgovor partijke Vide Tomšič: »Za nas velja samo eno: s Hitlerjem se je povezal Stalin in on ve, kaj dela.« Ob tem stavku se je Angeli Vode utrnila misel, ki so jo ustvarjalci filma zapisali tudi v scenariju: »Kako žalostno, da sme imeti vsaka kokoš več samostojnega mišljenja, kot ga sme imeti komunist!« Verjetno je Vida Tomšič prav zato že leta 1945 postala prva slovenska ministrica in tudi članica politbiroja. Ko se je Angela vde nekaj let kasneje znašla v zaporu, kjer je tudi hudo zbolela, se je pri ministrici Tomšičevi oglasila Angelina sestra Ivana Špindler ter jo prosila za pomoč. Prošnjo po izpustitvi Angele je Tomšičeva neusmiljeno in suhoparno zavrnila s pojasnilom, da se ne more vpletati v de-

Del arhiva, ki ga je hranila v stanovanju, je Angela vode izročila Tatjani Hojan, nekdanji bibliotekarki Šolskega muzeja.

lo pravosodnih organov. Njun odnos je izrazito poudarjen tudi v filmu in morda je prav to eden od pomembnih razlogov, da se slovenski predsednik države Danilo Türk tik pred zdajci ni želel udeležiti predpremierne ogleda filma, čeprav je bil napovedan celo njegov nagovor. »Zagotovo si je film že prej ogledal, in verjamem, da je bil šokiran,« pripominja soavtorica scenarija Alenka Puhar. Splošno znano je, da je bil Danilo Türk v času, ko si je ustvarjal kariero znotraj Organizacije združenih narodov, v dobrih odnosih prav z Vido Tomšič. Spremljal jo je na številnih potovanjih, tovariško naj bi bil prenašal njene kovčke, kar je kasneje opravičil z držo gospoda, ki pomaga starejši gospe. Zagotovo je bil za Vodetovo usoden tudi odnos s Tomšičem, prvim možem Vide Tomšič, ki ji je grozil z izključitvijo iz

Po vrnitvi iz zapora je Angela Vode skupaj s sestro Ivanko živela v stanovanju družine Pavlin, ki so ji po vojni razlastili celotno hišo na Privozu v Ljubljani.

na, ki jo je vodil Črtomir Nagode; prav po njem so po vojni imenovali zrežirani proces proti imperialističnim vohunom, na katerem je bila obsojena tudi Angela Vode. In prav zato je bil potek sojenja prikazan tudi na filmskem platnu. Kot omenja Vodetova, se je Kidrič na vsak način hotel znebiti Stare pravde, saj bi jim lahko še najbolj prekrižala načrte za prevzem oblasti, do katere so prišli prav z okupacijo in vojno. Kot opisuje Vodetova, se je Kidrič še zlasti hotel maščevati Črtu Nagodetu, saj naj bi bil izjavil, da je Kidrič falirani študent: »Pri procesu je predvsem Kidrič zahteval Nagodetovo smrt.«

Med njenim delovanjem v OF so se klevete zoper njo podvojile in podeseterile, skriti sestaneke neznano kje, na katerega so jo vabili, pa je raje odklonila iz varnostnih razlogov. Iz OF so jo popolnoma izločili, zato je začela zbirati pomoč predvsem za zapornike, za katere ni nihče skrbel. Ob množičnem zapiranju in streljanju talcev se je Vodetova odločila za protest. Petico za Mussolinija, za katero ji je uspelo zbrati 2000 podpisov, so komunisti celo zaplenili, saj so nasprotovali samostojnim akcijam.

Ne daj mi, da zblaznim, Gospod!

Po aretaciji nemške policije januarja 1944 je bila odpeljana v taborišče Ravensbrück, od koder se je s pomočjo prizadevnih prijateljev iz Slovenije rešila jeseni istega leta. Po vojni se njen odnos do komunizma ni spremenil, o čemer največ pove filmski dialog. V njem nečaku Janezu Špindlerju, ki je kasneje pobegnil v tujino, govori: »Poglej naše volitve. Pri 53 letih lahko prvič volim kot ženska, ampak kakšno izbiro imam? In tem ljudem sem jaz pomagala! ... Za poštenega človeka ni nič tako sramotnega, kot so volitve v Jugoslaviji!« Že dve leti po koncu vojne so jo aretirali in odpeljali v centralni zapor tajne policije, ki so ga ljudje imenovali »sedež modrosti«. Skupaj s »peščico špijonov, razrednih sovražnikov, plačancev inozemstva,« so jo na Nagodetovem procesu obsodili na

Nagrobnik Angele Vode na Žalah v Ljubljani.

dvajsetletno zaporno kazen. Iz sodnih zaporov so jo najprej odpeljali v Begunje, kjer je prestajala kazen do novega zaslišanja, ki se je začelo spomladi 1948. Prizori nenehne zasliševanja ponoči in podnevi, večmesečnega bivanja v samici so izjemno slikovito prikazani v filmu. »Po zidu so se risale strahotne figure, živali vseh oblik ... Kadar sem bila v hudi stiski, sem recitala pesmi, ki so mi bile drage. V tej zadnji etapi zaslišanja

sem se spomnila na Puškina: Ne daj mi, da zblaznim, Gospod!« Ker ji je ponoči nasproti obraza gorela za oči presvetla žarnica, je prosila, da bi ji dali manj močno, a so ji dali še močnejšo, stražar pa je nenehoma butal po vratih. Takrat je spoznala, da je kratenje spanca najhujše mučenje jetnikov. Med kroničnim pomanjkanjem počitka so se vrstila zaslišanja z opozorili, da jo bo tokrat zaslišal »tisti grozni«, ki naj se ga pa-

zi, pa je lahko le premišljevala: »Kako naj se ga pazim?« Oficirju Ozne, ki jo je zasliševal, so se zaradi odgovorov, ki mu niso bili všeč, kar stemnile oči in dobile okruten jekleni izraz: »Ta izraz mi je bil znan. Misli so blodile po spominu in domislila sem se: tako je gledal Kidrič, kadar je grozil nenavzočim sovražnikom, tako je gledal Kardelj, potem ko so se bližali zmagi ...« Ko je zbolela, je prosila za zdravlila, a jih ni dobila, saj je zasliševalec zahteval podpis izjave, da je zbolela že prej in da jo zdravijo z vsemi razpoložljivimi sredstvi: »V resnici sem ostala brez zdravlil in tudi leči nisem smela podnevi.«

Podgana za režim

Po dolgotrajnem neuspešnem iskanju jo je vendarle našla njena sestra, Angela pa jo je prosila, naj ji prinese kakšno knjigo. Tako kot nekoč si je želela znova prebrati najljubše pisce: v mladosti ji je bil pri srcu Ivan Cankar, s katerim jo je osebno seznanil njen že pokojni brat; med zanj najdražjimi so bili Dostojevski, Prešeren, Heine in Gregorčič. Da bi ji v samici hitreje mineval čas, je začela na toaletni papir zapisovati verz, ko pa je paznik opazil, da ima svinčnik, je planil in ji ga iztrgal. Takrat se je spomnila: »Oh, in komunistični velmožje so imeli nekoč v zaporih vse, kar so hoteli, do tičjega mleka, pisali so knjige, prevajali socialistične spise, na podlagi katerih so predavali drugim zapornikom in jih uvajali v komunizem.«

Njena želja, da bi jo premestili k drugim zapornicam v Rajhenburg, se je naposled uresničila, to pa ne pomeni, da so bile v

Na sestanku so Vodetovo izključili iz partije, saj naj bi imela, kot je dejal Franc Leskošek - Luka, premalo spoštljiv odnos do stranke, ki bi morala biti za vsakega komunisto najsvetejše na svetu.

partije ter blatenjem in klevetanjem: »Tudi na vas bomo zlivali gnojnico in čez vas bomo govorili na sestankih.« Ko mu je odgovorila, da lahko govorijo le tisto, kar je res, ji je odvrnil: »Kaj bomo govorili, je pa naša stvar.« Kmalu zatem je bil sestanek, na katerem so bili v gostinski sobi zbrani partijski »sodniki«, med njimi kot glavni zasliševalec Boris Kidrič, ki je bil med vojni voditelj OF, po brezobzirnosti in organizacijski sposobnosti pa je prekašal vse druge, zato ni presenetljivo, da je takoj po vojni postal prvi predsednik slovenske vlade. Na sestanku so Vodetovo izključili iz partije, saj naj bi imela, kot je dejal Franc Leskošek - Luka, premalo

spoštljiv odnos do stranke, ki bi morala biti za vsakega komunisto najsvetejše na svetu. Ob tem je Vodetova zapisala v svoji spomini: »Res, Leskošku se je izplačalo to 'najsversejše': milijoni pokojnine pa vile pa avtomobili pa vse, kar hoče.«

Množenje klevet

Kmalu je lahko občutila posledice; prej uspešno politično predavateljico, ki je predavala pred polnimi dvoranami, so začeli zasmehovati in obrekovati. Kako dolga je lahko roka partije, je izkusila med vojno. Takrat se je vključila v OF, v okviru katere je sprva delovala tudi skupina Stare pravde ali Nagodetova skupi-

tem zaporu, ki je prej spominjal na taborišče Ravensbrück, idealne. Kakšen je bil odnos do zapornic, zagotovo najbolj nazorno pove to, kako so razdeljevali hrano. Kotli za jutranje obroke so bili postavljeni na hodnik, med ženske pa so razdelili pločevinaste menažke. Začelo se je prerivanje, tako da so do grenke rjave tekočine prišle le tiste, ki so si znale najbolj pomagati. Povsem enako je bilo opoldne, ženske pa so lahko čepele le na tleh ali stoje popile juho, ob kateri so prigriznile košček kruha: »Bilo je nečloveško ravnanje, saj niso vedeli ti neandertalci, kako bi nas bolj ponižali.« Prav zaradi tega se je

Kip Franceta Kidriča, enega izmed največjih nasprotnikov Angele Vode, še vedno stoji pred predsedniško in vladno palačo.

večkrat spomnila na taborišče v Ravensbrücku, kjer so prav tako poniževali zapornice, a so bile razmere še zmeraj bolj znosne. Primerjavo med obema taboriščema so uporabili tudi ustvarjalci filma in prav s po tleh raztresenimi krompirjevimi olupki hoteli opozoriti na krutost vseh totalitarnih režimov, nacizma, fašizma in komunizma: »Nič me ni presenetilo, niti užalostilo, čeprav sem se spomnila na tiste poskusne podgane, ki na vse strani iščejo izhoda – a ko ga ne najdejo, nehajo jesti in poginejo. Že dolgo vem, da me ima režim za tako podgano.« In morda se je ravno takrat znova spomnila besed komunistične agitatorke, ki je dejala, da je nacizem le predstopnja komunizma. Zaradi slabega zdravja je Angelina sestra Ivanka Špindler na Edvarda Kardelja, te-

danjega podpredsednika vlade FLRJ in zunanjega ministra, naslovila prošnjo za pomilostitev, a je bila zavrnjena. Nato sta bili vloženi novi prošnji, dokler 30. decembra istega leta ni bil izdan ukaz o pomilostitvi. V januarju 1953, ko so jo odpustili iz zapora pod pogojem, da napiše izjavo, da nikomur ne bo opisovala, kaj vse se ji je zgodilo, je že dopolnila 60 let. V filmski upodobitvi je njena edina spremljevalka, ko zapušča železniško postajo, majhna deklica v rdečem plaščku. Ozira se za njo skozi stekleno okno vrat. To je otroški uporni duh, deklica iz železničarske družine, Angela Vode kot otrok. Režiserka Maja Weiss pravi: »Ta deklica je pogled nazaj, v minulo, je njen značaj. To je nekaj, kar gre z nami, kar je nehoče v nas in nas nosi.«

Obsojenci Nagodetovega procesa, z desne v prvi vrsti: Črtomir Nagode, Ljubo Sirc, Leon Kavčnik, Boris Furlan, Zoran Hribar, Angela Vode in Metod Kumelj; za njimi, spet z desne, Pavla Hočevnar, Svatopluk Zupan, Bogdan Stare, Metod Pirc, Vid Lajovic, Franjo Sirc in Liza Hribar.

Angela Vode ob izidu svoje druge knjige Spol in usoda leta 1938.

Pogled na nekdanje že porušene sodne zapore, kjer so bila po pripovedovanju dr. Ljuba Sirca odprta nadstropja. V filmski verziji so prikazane le kletne samice.

Janez Pirc

Za slovensko televizijo je to zagotovo eden od najdražjih filmov, saj naj bi zanj porabili okoli 890.000 evrov, kar je po prepričanju nekaterih poznavalcev še vedno manj kot pri filmih, ki so financirani iz filmskega sklada. Producent **JANEZ PIRC** je opozoril, da so stroški za film, v katerem so hoteli prikazati preteklo obdobje, zagotovo višji kot pri filmu s sodobno tematiko, saj se je treba čim bolj avtentično približati zgodovinskemu času. Film o Angeli Vode je ocenil kot pomembno osvežitev in novost, saj gre za enega izmed prvih ženskih zaporniških filmov. V njem najbolj izstopajo intimni prizori glavne junakinje v celici, odsotnost imenovanja glavnih zasljevalcev, na kar so opozorili nekateri kritiki, pa se mu ne zdi problematična. »Pomembnejši je lik igralca,« je prepričan Pirc.

Ker je bilo največ vročih debat prav ob vprašanjih, zakaj so se ustvarjalci izognili pravim imenom zasljevalcev, je gotovo pomembno, kaj si o tem misli režiserka filma **MAJA WEISS**: »Lahko bi bila dodana tudi imena, žal pa nam je pravna služba na RTV Slovenija povsem jasno razložila, zakaj jih ne moremo uporabiti. Za to bi morali vprašati imenovane ali pa njihove svojce. Ta določila so zelo problematična in omejujoča, in če bi jih poskušali dosledno spoštovati, sploh ne bi mogli začeti snemati.«

Maja Weiss

Kljub temu so prosili za nekaj dovoljenj, ki so jih potrebovali zaradi neposrednega navajanja citatov iz knjige Skriti spomin. Pri pisanju scenarija so dosledno upoštevali zapisane spomine Angele Vode: »Nisem ugibala, za vsako stvar v filmu lahko povem vir.«

Publicistka **ALENKA PUHAR** Angele Vode osebno ni nikoli spoznala. Zanj je izvedela šele ob pripravljanju knjige Prvotno besedilo življenja, v katerem je citirala zapise Pavle Hočevnar. Očitek enega izmed urednikov, da se ukvarja z agenti in da želi rehabilitirati mihajlovičevce, plavogardište in četnike iz Nagodetovega procesa, jo je, kot je zapisala v spremni besedi knjige Skriti spomin, le še bolj spodbudil, da se je začela zanimati za proces. Ko je nekaj let kasneje v Teleksu objavila članek o tem, je bila poleg drugih sodelavcev odstavljena, ozmerjana in diskvalificirana. Razlogi za preplah pa so bili predvsem v tem, da bi ljudje zaradi zburjanja suma v upravičenost Nagodetovega procesa začeli dvomiti o vseh sodbah in izgubili zaupanje v pravosodje nasploh. Kasneje je bilo zanimivo srečanje z Janezom Špindlerjem, nečakom Angele Vode, ki je med tetinim prestajanjem zaporniške kazni pobežnil v tujino. V pogovoru s Puharjevo, s katero sta se srečala, ji je priznal, da še vedno išče nekoga, ki bi ga razbremenil dolga, saj bi moral o

Alenka Puhar

svoji teti napisati knjigo: »Takrat sploh še nisem vedela, da ima njene spomine, ki naj bi jih, kot je želela, objavil šele po njeni smrti.«

DR. LJUBO SIRČ je bil kot dvajsetletni študent ekonomije prav tako v »Nagodetovi skupini«. Na povabilo ustvarjalcev filma je v teh dneh znova v Sloveniji, kjer si je tudi ogledal film o Angeli Vode. Povedal nam je, da Vodetove osebno ni poznal, saj je prišla na proces v ženski skupini obtoženk, med katerimi je bila tudi Pavla Hočevnar: »Nikoli nisem govoril z njo, saj je sedela na koncu vrste, o njej sem izvedel šele na procesu, kjer sem bil soočen s Furlanom. Kasneje sva

Dr. Ljubo Sirc

se znova videla le še v zaporu, kjer sva morala vsak iz svoje sobe prinesiti kablo.« O njej je tako več izvedel šele kasneje, ko je prebral članke o procesu, iz pripovedovanja ter objavljene knjige Skriti spomin: »Komunizem me sprva, ko je Vodetova še idealistično verjela vanj, ni zanimal, nisem si ga znal predstavljati, zato sem knjige o Stalinu in Leninu, ki mi jih je oče prinesel iz Rusije, raje podaril prijateljem.« Sirc ugotavlja, da Angele Vode niso izključili iz partije, ker je nasprotovala podpisu pakta med Ribbentropom in Molotovom, temveč zato, ker ni bila ubogljiva: »V središču komunizma je namreč uboganje.«

Pisatelj **DRAGO JANČAR**: »Komur se zdijo Köstler, Solženicin ali Havel oddaljene literarne ikone in se njihove zgodbe dogajajo v nekih drugih časih in daljnih deželah, ki jih nikakor ni mogoče povezati z zmeraj srečno, sladko nevedno in samozadovoljno Slovenijo, naj bere Angelo Vode, pa bo razumel, kako se je tukaj, prav tukaj, med nami, komunistična stvar začela, kajti ona je bila zelo zgodaj zraven, kako se je nadaljevala, ko se je z njo razšla, in zakaj je morala propasti. Zato, dokazuje Angela Vode, ker je bila v temelju zgrešena.« »Njeni spomini so,« kot trdi Jančar, »oster družbeni premislek levičarke, komunistke, ki je prekinila s Partijo, ko je spoznala njeno naravo; ki je vse od blizu videla, vse izkusila in se ob vsem, kar je preživela, ni sama sebi smilila.«

Drago Jančar

V sredo, 8. aprila ob 20.05 na 1. programu Televizije Slovenija

TV-film **Angela Vode** skriti spomin

Film je posnet po resnični zgodbi.

Scenarij Alenka Puhar, Maja Weiss, Ana Lasić

Prepričljiva filmska pripoved o usodi ženske, ki je svobodo lastnega prepričanja plačala z dvakratno internacijo. Preživela je nacistično taborišče in komunistične zapore, njeni zapisi iz tega tragičnega zgodovinskega obdobja pa so pretresljivo pričevanje o hudem času, ki ga ne smemo pozabiti.

Režija Maja Weiss

Naslovna vloga Silva Čušin

RADIO TELEVIZIJA SLOVENIJA

Kulturni in umetniški programi, Televizija Slovenija